

<https://doi.org/10.3176/hum.soc.sci.1971.3.05>

O. IBIUS

ALKOHOOLSETE JOOKIDE JAEMÜGIST SAADUD TULUDE JAGUNEMINE EESTIS AASTAIL 1686—1939

Alkoholsete jookide ostmiseks on kulutatud juba kaua aega küllalt suuri summasid. Seadsime endale ülesandeks jälgida Eestis alkoholsete jookide ostmiseks väljaantud summade edasist ringlust, seda, kuhu, kellele ja mille eest läksid need miljonid rublad, mis rahvas igal aastal sõna otseses mõttes kopikate kaupa kõrtsidesse, trahteritesse, viinakauplustesse, õllepoodidesse ja muudesse alkoholi müügikohtadesse kokku kandis. Nimetame neid rahasummasid lühidalt *alkoholituludeks*.

Üldiselt olid alkoholikaubandusest ja alkoholitööstusest saadud tulud valitsevatele seisustele (mõisnikud, linnakodanikud) ja klassidele (kodanlus) osalt vahetult, osalt nende seisuste ja klasside diktatuuri teostava riigi vahendusel väljapaistvaks kapitali akumulatsiooni allikaks. Feodalismiajal laekusid need summad neile peamiselt vahetult, kapitalismiajal riigi vahendusel. Ruum ei luba sellel probleemil lähemalt peatuda.

Andmete vähesuse, varasemast ajast aga peaaegu täieliku puudumise tõttu ei ole võimalik konkreetselt näidata ka seda, missuguses ulatuses need summad saadi ühelt või teiselt rahvakihilt.

Üksikasjalisemalt on tulusaajate viisi vaadeldud ainult neid summasid, mis jäid Eestisse. Eestist väljaläinud rahade kohta on märgitud vaid üldsumma. Erandlikult on esitatud riigi tuludesse läinud osa.

Vaatluse alt on teadlikult kõrvale jäetud alkoholsete jookide tarbimise suurust mõjutanud tegurite ja asjaolude selgitamine, sest see nõuaks liiga palju ruumi ja tuleb selgitamisele alkoholitarbimist käsitlevas ülevaates. Üldiselt aga võib märkida, et tarbimise mahu tähtsamaks regulaatoriks oli jookide hind.

Alkoholsete jookide müügihindu ei ole esitatud mingis ühtses muutumatus väärin-gus, sest see eeldaks rahaväärtust *resp.* elukallidust näitavate indeksite koostamist mitme sajandi kohta. Loodetavasti suudab olukorda ja arenemistendentsse vajalikul määral iseloomustada tulusaajatevahelise suhte muutumine alkoholitulude jagunemisel, millele käesolevas artiklis on pööratud peamist tähelepanu.

Mahumõõtudest on eelistatud toopi ja pange, mida vaadeldavas ajalõigus enamasti kasutati.

Tabelites on mitut aastat hõlmava perioodi puhul esitatud andmetena nende aastate keskmine.

Jälgime käsitletavat probleemi ümmarguselt veerandtuhande aasta kestel etapiti. Vaatlusaastate valik on osalt tingitud teatavatest arenemisperioodidest alkoholikaubanduses, osalt vajalike andmete olemasolust. XVII sajandi lõpule on iseloomulik see, et veel õllemaaks olevas Eestis hakkab levima viinatarbimine. Andmed XVIII sajandi keskpaigast näitavad õlletarbimiselt viinatarbimisele üleminekut XVIII sajandi esimesel poolel. XVIII sajandi lõpuks ja XIX sajandi alguseks oli viin õlle juba suurelt osalt kõrvale tõrjunud ning alkoholitarbimine saavutanud ulatuse, mille taassaavutamiseks on kulunud üle poolteise sajandi. Aastast 1810 algas alkoholsete jookide ulatuslikum maksustamine riigi poolt. Aastal 1863 võeti uue maksustamisviisina kasutusele nn. aktsiisüsteem. Selle toimet alkoholituludele kajastavad andmed XIX sajandi lõpust. 1900. aastal asendati

aktiisüsteem riigi viinamonopoliga, mis vormiliselt eksisteeris tsaariaja lõpuni, tegelikult aga lõppes Esimese maailmasõja puhkemisel 1914. aastal. Mitmeti müüdetud kujul esines riigi viinamonopol ka kodanlikus Eestis. Küllaldane hulk andmeid sellest viimastest, alkoholi kaubanduse suhtes kõigiti normaalsest 19 aasta pikkusest perioodist võimaldab esitada kaalutud keskmised näitajad.

Artikkel on rajatud statistilistele andmetele, mis pärinevad eeskätt ametlikest allikatest. Kuna meie linnades võeti alkohoolseilt jookidelt makse juba XIII sajandist alates, on neis peetud täpset arvestust jookide valmistamise ja sisseveo kohta. Sellekohased arveraamatud ja aruanded on säilinud linnaarhiivides, osalt ka kindralkuberneride ja kuberneride arhiivides, mis on koondatud Eesti NSV Riiklikku Ajaloo Keskarhiivi (RAKA). Linnaarhiivides leidub samuti andmeid jaemüügihindade ning kalkulatsioone ölle tootmiskulude suuruse ja jagunemise kohta.

Kuni XVIII sajandi lõpuni ei peetud maal pidevat arvestust alkohoolsete jookide toodangu ja läbimüügi kohta. Ainult aeg-ajalt koguti vastavaid andmeid. Nii tehti seda 1686.—1689. aastail, et ühenduses mõisate reduktsiooniga teha kindlaks mõisate sissetulekute suurus. Sel puhul märgiti mõisate ja kõrtside kaupa ölle ja viina läbimüügi suurus. Kogutud andmed asuvad osalt RAKA-s,¹ osalt Rootsi Riigiarhiivis. Viimastest on käesoleva artikli koostamisel kasutatud dr. A. Soomi poolt tehtud väljakirjutusi.

XVIII sajandi esimese poole ja keskpaiga kohta käivad andmed leiduvad Eestimaa 1732. ja Liivimaa 1758. aasta maarevisjoni toimikutes.² Ühenduses maksustamiskavatsustega kogus 1766. aastal vastavaid andmeid ka kindralkuberner.³

Alates XVIII sajandi lõpust kogusid kubernerid andmeid viinatoodangu, selleks tarvitatud toorainete ja kütuse ning riigile (*resp.* viinarentnikele) viina müümise kohta. Eestimaa kubermangu osas on säilinud andmed mitme aastakümne kohta pidevalt nii arhiivis⁴ kui ka trükis avaldatult.⁵ Ollemüügi suurusest Eestimaa kubermangus on üksikasjalikud andmed 1798. aastast.⁶ Ühenduses jookidemaksu sisseseadmisega koguti 1810. aastal andmeid alkohoolsete jookide müügi kohta linnades.⁷ Need andmed käivad XIX sajandi esimese kümnendi kohta. XVIII sajandi lõpu-aastatel toimunud alkohoolsete jookide läbimüügi suuruse kohta leidub andmeid linnaarhiivides ja Riia kindralkubeneri⁸ ning Liivi-, Eesti- ja Kuramaa kindralkubeneri⁹ arhiivis. Andmed viinapõletamise kohta mõisate viisi Liivimaal 1813. aastast asuvad Liivimaa kubeneri kantselei fondis.¹⁰

XIX sajandi esimesel poolel koguti viinapõletamise, osalt ka viina läbimüügi kohta andmeid pidevalt. Need andmed koondati kuberneride kantseleidesse,¹¹ nende alusel tehtud kokkuvõtted aga avaldati kubeneri aastaaruannetes. Üksikute maakondade (eriti Viljandi- ja Pärnumaa) kohta on sillakohtute arhiivides säilinud mõisavalitsuste ja kihelkonnaeestseisjate teatelehed,¹² mida kasutati koondaruannete materjaliks. Andmeid viinaja õlletoodangu ning läbimüügi suuruse kohta on avaldatud ka trükis,¹³ kuid kahjuks on siin segi aetud toodangu maht ja väärtus ning hõbe- ja bankorublaid.

¹ RAKA, f. 1, nim. 2, s.-ü. 940—942.

² Eestimaa kohta käivad materjalid asuvad RAKA-s, Liivimaa kohta käivad — Moskvas Vanade Aktide Keskarhiivis (VAKAM). RAKA-s on viimastest olemas mikrofilm.

³ RAKA, f. 279, nim. 1, s.-ü. 448.

⁴ RAKA, f. 29, nim. 1, s.-ü. 5.

⁵ Л. А. Л о о н е, Развитие производственных сил в сельском хозяйстве Эстонии в первой половине XIX в. Исторические записки, т. 60. М., 1957, lk. 215—247.

⁶ RAKA, f. 29, nim. 2, s.-ü. 22-A-2. l. 40—49.

⁷ Полное Собрание законов Российской Империи, т. XXXI (1810—1811), № 24451.

⁸ RAKA, f. 279, nim. 1, s.-ü. 448, l. 40.

⁹ RAKA, f. 291, nim. 1, s.-ü. 2464, l. 4—5.

¹⁰ RAKA, f. 296, nim. 5, s.-ü. 146.

¹¹ RAKA, f. 29, nim. 1, s.-ü. 5-A, 5-B, 5304; f. 296, nim. 1, s.-ü. 26, 32, 34, 36, 38, 40, 42; nim. 30, s.-ü. 161.

¹² RAKA, f. 951, nim. 1, s.-ü. 3086, 3094, 3095, 3101—3129, 3133, 3141, 3142, 3144, 3145; f. 952, nim. 1, s.-ü. 405, 415, 418, 422, 477; f. 949, nim. 1, s.-ü. 210—225, 1854, 1860, 1864, 1865, 1867, 1877, 1878; f. 950, nim. 1, s.-ü. 353, 355, 362, 363, 416.

¹³ Eesti majandusajalugu I. Tartu, 1937, lk. 393—396.

Aktiisüsteemi (1863—1900) ja riigi viinamonopoli (1900—1914) ajast on olemas aktiisivalitsuste andmeid, mis koondaruannetena on avaldatud trükis.¹⁴ Üksikasjalikumal kujul on need osaliselt säilinud kubermangude ja ringkondade aktiisivalitsuste arhiivides.¹⁵ Eraldi selgitati sajandi lõpul kõrtside käibe suurus. Andmeid selleks kogusid rööbiti rüütelkonnad ja aktiisivalitsused ning need säilitatakse kuberneride kantseleide ja rüütelkondade arhiivides.¹⁶ Üsna ulatuslikult publitseeriti statistilisi andmeid ka era- viisilisel.¹⁷

Kodanliku Eesti alkoholistatistika olulised osad on kõik avaldatud trükis süstemaatiliste ülevaadetena.¹⁸ Piirituse- ja viinatootmise ning -müügi kohta sisaldab üksikasjalikke statistilisi andmeid ka A. Rauamäe käsikiri.¹⁹

Neis allikais leiduvad andmed on olnud aluseks alkoholsete jookide toodangu ja läbimüügi suuruse, nende jookide tootmis- ja kaubanduskulude, alkoholsetelt jookidelt võetud maksude suuruse, jookide hulgi- ja jaemüügihindade, nende jookide valmistamisel tarvitatud toorainete ja küttematerjali hulga ja väärtuse käsitlemisele käesolevas uurimuses. Harvemini sisaldavad allikad andmeid käitis- ehk üldkulude ja ringluskulude jagunemise kohta. Seepärast on tulnud kasutada ka aeg-ajalt koostatud piirituse, viina, napside, veinide ja õlle tootmiskulude kalkulatsioone.²⁰ Ringluskulude selgitamiseks on pide-

¹⁴ Ежегодник Министерства Финансов. 1869—1889. С.-Петербург, 1869—1889; Обзор Лифляндской губернии за 1888—1915 год. Рига, 1889—1916; Обзор Эстляндской губернии за 1888—1915 год. Ревель, 1889—1916; Отчет Главного Управления неокладных сборов и казенной продажи питей. 1894—1914. С.-Петербург, 1895—1915; Отчет Департамента неокладных сборов. 1889—1893. С.-Петербург, 1890—1894; Отчет по казенной продаже питей по Эстляндскому Акцизному Управлению. 1900—1913. Ревель, 1901—1914; Сведения о пивоварении за 1897 год, доставленная управляющими акцизными сборами. S. a. et l.; Статистика производств, облагаемых акцизом. 1897—1914. С.-Петербург, 1900—1915.

¹⁵ RAKA, f. 545—547, 656.

¹⁶ Läti NSV RKA, f. 214, nim. 1, s.-ü. 909; RAKA, f. 854, nim. 1, s.-ü. 421; f. 957, nim. 1, s.-ü. 904.

¹⁷ Der Bericht über das Branntweinmonopol und die Krügerei. Riga, 1899; H. v. Brackel, Die Alkoholproduction Livlands in der Brennperiode 1877/78. «Baltische Wochenschrift» 1879, Nr. 13; H. v. Brackel, Die der Getränkesteuer unterliegenden Productions-Zweige Livlands. «Baltische Wochenschrift» 1878, Nr. 44; P. Jordan, Beiträge zur Statistik des Gouvernements Ehstland. Bd. II. Reval, 1871; J. Kestner, Das Brauereigewerbe Livlands. «Baltische Wochenschrift» 1881, Nr. 20/21; Fr. Larssen, Die Alkoholausbeuten der Brennereien Livlands in den letzten Brennperioden. «Baltische Wochenschrift» 1881, Nr. 24; Memorial der livländischen Ritterschaft über die Schenkerei-, Brauerei- und Brennereiberechtigung der Rittergutsbesitzer in Livland. Riga, 1899; R. Scheibe, Bierstatistik Estlands. «Baltische Wochenschrift» 1881, Nr. 33; R. Scheibe, Das Bier und die Brauereien in Reval. «Baltische Wochenschrift» 1881, Nr. 34/35; C. Schmidt, Zur Statistik der Brauereien Dorpats. «Baltische Wochenschrift» 1864, Nr. 23/24; C. v. Wistinghausen, Die Entwicklung der Branntweinsproduction in Estland. «Baltische Wochenschrift» 1882, Nr. 2; C. v. Wistinghausen, Zur Spiritusproduction in Ehstland. «Revaler Zeitung» 1881, 10. ja 11. Dez. 1881; Arvustikutead ärajoodud alkoholi (monopoliviina) väärtuse üle tervel kodumaal. «Postimees» 12. mail 1910; Teated kroonuviina tarvitamisest. «Postimees» 15. sept. 1910; Võrdleva statistika teated meie kodumaa viinatarvitamise kohta. «Postimees» 19. okt., 2., 9. ja 20. nov. 1913; Viina ja piirituse tarvitamine Põhja-Liivimaal. «Karskusleht» 1914, nr. 7—9.

¹⁸ O. Enkelberg, Alkoholjookide toodang ja tarvitamine 1933. a. «Eesti Statistika» 1934, nr. 152/153; R. Sõrmus, Alkohol Eestis. Tallinn, 1930; R. Sõrmus, Alkoholjookide toodang ja tarvitamine 1930—32. a. «Eesti Statistika» 1933, nr. 140/141; R. Sõrmus, Alkoholjookide toodang ja tarvitamine 1934—38. a. «Eesti Statistika» 1939, nr. 207.

¹⁹ A. Rauamägi, Eesti Vabariigi piiritusmonopol arvudes 1919—1937. Käsikiri, asub Toiduainete Tööstuse Ministeriumis sm. V. Kirsilo valduses ja on hiljem täiendatud andmetega kuni 1942. aastani.

²⁰ RAKA, f. 995, nim. 1, s.-ü. 1842, l. 4—6; s.-ü. 4855, l. 8; f. 974, nim. 1, s.-ü. 137, l. 5—6 ja 11; f. 1388, nim. 1, s.-ü. 300, l. 34; s.-ü. 305, l. 11—12, 24—31, 58—59, 83—84; s.-ü. 307, l. 1—5; f. 4355, nim. 1, s.-ü. 1910, l. 14; A. Soom, Der Herrenhof in Estland im 17. Jahrhundert. Lund, 1954, lk. 140, 355, 361; J. Kahk, Die Krise der feudalen Landwirtschaft in Estland. Tallinn, 1969, lk. 69—73; Fr. Larssen, Die Alkoholausbeuten

punkte saadud viinamonopoli aruannetest, samuti kalkulatsioonidest ja aruannetest kõrtside ning muude müügikohtade üüri, korrashoiukulude ning müüjate palkade kohta.²¹

Kõnesolevad allikad sisaldavad peamiselt ametiasutuste poolt kogutud ja nende poolt kontrollitud andmeid. Ei ole põhjust arvata, et need oleksid tahtlikult ja sihilikult moonutatud, küll aga võib neis esineda ebatäpsusi selle tõttu, et nende andjatel enestel ei olnud küllalt täpseid andmeid. Olletoodangu suurus ei ole sageli antud vahetult, on vaid esitatud selleks tarvitatud linnaste hulk või toodangu rahaline väärtus, millest vastavaid koefitsiente kasutades on tuletatud toodangu maht. Osalt on materjalid ka lünklikud — kas selle tõttu, et osa mõisaid ja ettevõtteid on andmete märkimisel jäetud välja või et hiljem on materjale kaotsi läinud. Neid tühikuid on tulnud täita interpoleerimise teel.

Seetõttu võivad esitatud arvud mõnevõrra ebatäpsed olla ning neid ei või võtta niiteldada grammise ja kopikase täpsusega. Käesolevas uurimuses ei ole niisuguse täpsuse järele vajadustki, sest taotletakse vaid üldjoonelist iseloomustust, milleks piisab neistki andmetest. Üldiselt on kasutatud andmed seda lünklikumad ja ebatäpsemad, mida kaugemas aega nad kuuluvad. Usaldusväärsemad on andmed alkoholsete jookide läbimüügi suuruse, hinna, tooraine väärtuse, palkade ja maksude kohta. Alaliigituste käsitus aga on ebatäpsem, kuna nende kohta on vahetuid andmeid vähem, mistõttu spetsifikatsiooni teostamisel tuli sageli tugineda vaid sellekohastele kalkulatsioonidele.

Alkoholsete jookide läbimüük

Alkoholitulude suurus oleneb alkoholsete jookide läbimüügi suurusest ja kujutab endast nende jookide jaemüügil laekunud summat.

Läbimüügi suurus mahu järgi aga sõltub ostjate arvust ja sellest, kui palju neist keegi ostab, samuti sellest, missuguses vahekorras ostetakse odavamaid ja kallimaid jooke. Kuna me ei tea tegelikku alkoholsete jookide ostjate arvu, siis võtame aluseks elanike koguarvu ja vaatame, kui palju alkoholsete jooke müüdi teatud ajal keskmiselt iga elaniku kohta. See võimaldab näha, kas alkoholitarvitamine rahvaarvuga võrreldes kasvas või vähenes. Aja jooksul muutusid jookide liikidevahelised suhted, mistõttu läbimüügi suuruse muutumist jookide (õlu, viin, veinid) viisi vaadeldes ei saa me selget pilti alkoholsete jookide läbimüügi üldkogusest. Sellest aitab üle kõikide jookide viimine ühise näitaja alla, milleks on neis jookides sisalduva puhta alkoholi hulk.

Alkoholsete jookide läbimüüki absoluutarvudes näitab tabel 1, andmed neis jookides sisaldunud alkoholi hulga kohta on esitatud tabelis 2.

Neist tabeleist nähtub, et alkoholsete jookide ostmine Eestis arvestatult ühe elaniku kohta suurenes väga kiiresti ja tugevasti kuni XVIII sajandi lõpuni. Sealpeale aga vähenes pidevalt ja jäi järgneva poolteise sajandi kestel isegi kogusummas alla tolleaegse koguse. Alles viimastel aastakümnetel oleme hakanud sellele tasemele uuesti lähinema, kuid ei ole seda tänini saavutanud, kuigi vahe ei ole enam suur.

der Brennereien Livlands in den letzten Brennperioden. «Baltische Wochenschrift» 1881, Nr. 24; Chr. v. Brevern, Erfahrungen und Ansichten in Landwirtschaftlicher Hinsicht. Livländische Jahrbücher für Landwirtschaft, Bd. V. Dorpat, 1830; Fr. Larssen, Rentabilitätsberechnung für den Brennereibetrieb. «Baltische Wochenschrift» 1881, Nr. 30/31; A. v. Zur-Mühlen, Die landwirtschaftliche Brennereien angesichts unserer Landgüter einst ohne Brantweimbrennereien bestehen? Livländische Jahrbücher der Landwirtschaft. Neue Folge, Bd. I. Dorpat, 1838; C. B. v. Ungern-Sternberg, Die Produktionskosten des Branntweins. «Baltische Wochenschrift» 1863, Nr. 13; E. Aidas, Kartuliühingute majanduslikust seisukorrast. Piiritustööstus. Tallinn, 1940; E. Aidas, Kartuliühingud. Eesti Ühistegevuse Aastaraamat I, 1937. Tallinn, 1939; З. А. Воинилович, О сельскохозяйственном винокурении. Минск, 1898.

²¹ RAKA, f. 995, nim. 1, s.-ü. 25536—25543; f. 539, nim. 1, s.-ü. 166, l. 218—219; s.-ü. 165.

Tabel 1

Alkoholsete jookide läbimüük,
pange aastas

Aastad	Viin	Napsid	Veinid	Ölu
1686—1689	27 500	—	25 000	550 000
1758—1762	225 000	—	15 000	400 000
1796—1799	680 000	—	20 000	1 386 000
1857—1860	673 000	290	32 500	1 036 000
1895—1899	623 900	52 200	35 000	1 680 000
1907—1913	714 857	17 640	30 000	1 562 000
1921—1939	631 113	19 273	12 966	667 628

Tabel 2

Alkoholi hulk müüdud jookides

Aastad	Kokku pangedes	Ühe elaniku kohta	
		toopi	liitrit
1686—1689	34 000	0,85	1,05
1758—1762	106 000	2,65	3,26
1796—1799	400 500	7,85	9,66
1857—1860	303 700	3,84	4,72
1895—1899	329 780	3,44	4,23
1907—1913	351 569	2,99	3,68
1921—1939	275 865	2,49	3,06

Samaaegselt on muutunud ka eri liiki jookide läbimüügi suhe. Kuni XVII sajandi alguseni oli Eesti õllemaa. Ainult väike osa alkoholist joodi veinide näol, viin oli peaaegu tundmata. XVII sajandil hakkas viinatarvitamine linnades suurenema, maal aga ei müüdud veel peaaegu üldse viina. 80-ndateks aastateks oli jõutud nii kaugele, et ligi üks kolmandik alkoholist osteti juba viinana. Viin ei asunud veel õlle asemele, vaid selle kõrvale, mistõttu alkoholarvitamine kokkuvõttes suurenes. Nii jätkus see läbi XVIII sajandi. XVIII sajandi lõpul ja XIX algul aga toimus meie linnades õlle läbimüügi määratu suur vähenemine, mis kestis XIX sajandi 30-ndate aastateni. Olut müüdi iga elaniku kohta toopides

	1783.—1785. a.	1800.—1809. a.
Tartus	177	28
Pärnus	390	73

Paarikümne aastaga oli õlle ostmine vähenenud ühele kuuendikule endisest! Samal ajal aga ei olnud toimunud mingit erakordset viinaostu suurenemist; see oli juba 80-ndailgi aastail suur. Mõnes linnas müüdi iga elaniku kohta aastas keskmiselt üle 50 toobi viina! Nii ei saa väita, et viin oleks õlle nüüdki välja tõrjunud. Igal juhul oli õlle ja viina läbimüük linnades mahu järgi peaaegu võrdne. 1810. aastal linnamagistraatidelt kogutud andmeil müüdi meie linnades kokku aastati keskmiselt 121 000 pange viina ja 151 700 pange õlut. Järelikult tuli iga linnaelaniku kohta keskmiselt 40,3 toopi viina ja 50,5 toopi õlut.

Siin ei ole ruumi põhjalikumalt analüüsida põhjusi, miks õlletarvitamine tugevasti vähenes. Märgime vaid, et üheks põhjuseks oli see, et varem meie linnades igapäevaseks toiduks või vähemalt toidukõrvaseks ja joogiks olnud õlu — mõnes linnas oli teda joodud päevas iga elaniku kohta keskmiselt üle ühe toobi ehk ligi 1,5 liitrit — lakkas seda olemast. Õlu oli kunagi kauges minevikus tulnud tarvitusele joovastava joogina, mida pruugiti usuliste rituaalide täitmisel. Hiljem hakati teda kasutama ka kui toitu. Veini- ja õllemaades ongi vein ja õlu jäänud eeskätt toiduks või toidukõrvaseks. Võimalik, et meie linnades oli oma osa õlle kõrvaletõrjumisel piima-, kohvi- ja teetarvitamise suurenemisel.

Tallinnas maksis 1752. aastal toop piima 4 ja toop õlut 2 kop. 1789. aastal oli piima hind 2,5, õlle hind aga 3—4 kop. Joovastava joogina ei suutnud õlu loomulikult viinaga võistelda. Joojad pidid märkama, et viina läbi said nad peatäie kiiremini ja üle kahe korra odavamalt kui õlut juues. Näib, et peamiseks õllemüügi vähenemise põhjuseks oli siiski õlle kvaliteedi halvenemine, mille üle XVIII sajandi lõpul kõigis linnades hädaldati. Kui XIX sajandi 30-ndail aastail tulid müügile uued õllesordid, algul baieri õlu, hiljem ka teised, hakkas õlleostmine uuesti suurenema.

Nii kujunes Eestist õllemaa asemel viinamaa (tab. 3), kuid seda mitte niivõrd õlle-tarvitamise vähenemise, kuivõrd viinatarvitamise suurenemise tõttu. Näib, et juba XVIII sajandi keskpaigaks olid jookide tarbimises välja kujunenud niisugused suhted, nagu need jäid püsima kahel järgnevalgi sajandil ja alles nüüd on hakanud vähehaaval muutuma nõrgemate ja suhteliselt kallimate jookide kasuks.

Tabel 3

Müüdüd alkoholi jagunemine eri jookide vahel, %

Aastad	Müüdüd alkoholist oli			
	viinas	napsides	veinides	õlles
1686—1689	32,4	—	11,0	56,6
1758—1762	84,9	—	1,9	13,2
1796—1799	84,9	—	3,0	11,1
1857—1860	88,6	0,04	0,5	10,9
1895—1899	76,7	6,4	1,4	15,5
1907—1913	81,3	2,0	1,1	15,6
1921—1939	86,9	2,9	0,6	9,6

Kulutustest alkoholsete jookide ostuks annab ülevaate tabel 4.

Alkoholsete jookide nominaalhind tõusis pidevalt. Jaemüügil maksis üks liiter alkoholi 1686.—1689. aastal 0,57 taalrit, 1758.—1762. aastal 25,1 kop., 1796.—1799. aastal 24,5 kop., 1857.—1860. aastal 41,8 kop., 1895.—1899. aastal 206,7 kop., 1907.—1913. aastal 227,2 kop. ja 1921.—1932. aastal 428,1 senti.

Osalt on alkoholsete jookide hinna tõus rahaväärtuse languse ja üldise elukalliduse kaasnähtusi, selle peamine põhjus aga on alkoholsetelt jookidelt võetud maksude suurenemine, mis algas 1810. aastal ja tegi järsu hüppe kõrgenemise suunas 1863. aastal. Kui XVIII sajandil oli jaehinnast maksudeks läinud vaid 2,5—4%, siis 1858.—1862. aastal läks selleks 19,1, 1895.—1899. aastal 38,9, 1907.—1913. aastal 56,6 ja 1921.—1939. aastal 61,8%. Alkoholsete jookide ostmisel ei vahetatud raha enam enam-vähem võrdse väärtuse vastu, vaid maksti lisaks sellele kuni poolteisekordselt rohkem maksudeks.

Kellele siis langes see maksukoorem? V. I. Lenin näitas omal ajal, et «kaudsed mak-sud on maksud vaestelt» ja seesugustena «kõige ebaõiglasemad maksud, sest vaestel on neid palju raskem maksta kui rikastel. Rikas saab kümme korda rohkem tulu kui talu-poeg või tööline, ja mõnikord isegi ka sada korda rohkem. Aga kas rikas vajab sada korda rohkem suhkrut? Kümme korda rohkem viina või tikke? Või petrooleumi? Muidugi mitte. Rikas perekond ostab petrooleumi, viina ja suhkrut kaks või kõige rohkem kolm korda nii palju kui vaene. See aga tähendab, et rikas maksab oma tulust *vähema osa* maksu näol kui vaene.»²²

Meil ei ole vahetuid andmeid selle kohta, kuidas alkoholsete jookide ostmiseks kulutatud summad jagunesid eri rahvakihtide vahel. Kuid meenutame, et nende ostmine ja tarbimine ei ole nii üldine ja ühetaoline kui näiteks soolaostmine ja -tarbimine. Erinevus on kõigepealt juba sooline: alkoholsete jookide ostjateks ja tarbijateks on eelkõige mehed. Kuivõrd aga selleks kulutatakse ära ka osa perekonna ülalpidamiseks vajalikust rahast, sedavõrd kannatavad selle all ka naised ja lapsed. Ja teatavasti sugugi mitte harva.

²² V. I. L e n i n, Kehvtalurahvale. Teosed. 6. kd., lk. 364.

Tabel 4

Kulutused alkoholsete jookide ostuks

Aastad	Rahahühikud	Viin	Napsid	Veinid	Olu	Kokku	Ühe elaniku kohta
1686—1689	Riigitaalrid *	53 500	—	55 000	126 500	235 000	0,6 taalrit
1758—1762	Hõberublad	261 000	—	45 000	60 000	321 000	0,82 hõberbl.
1796—1799	"	816 000	—	85 000	308 500	1 210 000	2,37 "
1857—1860	"	1 120 000	—	65 000	436 500	1 631 500	1,97 "
1895—1899	Kuldrublad	4 816 240	903 500	1 074 600	1 733 200	8 527 540	8,75 kuldrbl.
1907—1913	"	6 030 000	315 000	676 000	2 500 000	9 521 000	8,36 "
1921—1939	Kroonid	12 791 900	1 352 900	996 500	3 738 700	18 880 000	17,10 krooni

* Hinnad on jäetud ümber arvestamata mingiks ühesuguse väärtusega rahaühikuks. Eesti kroon vastas kullasisalduse järgi isaaariegsetele poolele kuldrublate. Jagades kroonides esitatud summa pooleks, saame arvud, mis on ligilähedased 1907.—1913. a. keskmistele.

Alkoholitulude jagunemine

Kuni XVIII sajandi lõpuni läks alkoholsete jookide hinnast ümmarguselt kaks kolmandikku tegelike tootmis- ja ringluskulude katteks ja üks kolmandik kasumiteks ning maksudeks. Ringluskulud olid alles suhteliselt väikesed ning moodustasid kogusummast vaid umbes ühe kümnendiku või veidi rohkem. Toorainetele ja kütusele kulutati ligi pool kogusummast, palkadeks aga vaid pisut üle ühe kümnendiku.

XIX sajandi jooksul suurenesid alkoholitulud nominaalselt rohkem kui seitsmekordseks. Osaliselt oli see, nagu juba märkisime, rahaväärtuse languse tagajärg, kuid samal ajal mitmekordistus ka alkoholsete jookide reaalhind. Tulude jagunemises toimusid suured nihkumised, sest kõik kulurühmad ei suurenenud võrdselt. Maksude osatähtsus suurenes tohutult, kuid suurenesid ka ringluskulud ja tootmise üldkulud (vt. tab. 5).

Tabel 5

Jookides sisalduva ühe pange alkoholi hind ja selle jagunemine, kop.

	1796.—1799. a.	1895.—1899. a.	Suurenemine, kordselt
Üks pang alkoholi maksis	302	2586	8,5
Sellest kulutati			
toorainetele ja kütusele	140	273	2
üüriks, remondiks ja amortisatsiooniks	15	295	20
palkadeks	36	308	8,5
veokuludeks	2	131	65
välismaiste jookide eest	10	326	33
kasumiteks	92	250	2,5
maksudeks	7	1004	143

Maksude osatähtsus tõusis riigimaksude suurenemise arvel linnades ja nende sisseadmise arvel maal, kus varem alkoholsetelt jookidelt üldse riigimaksu ei võetud. Alates 1810. aastast hakati võtma nn. jookidemaksu, ja alates 1863. aastast aktsiisi.

Peamiselt XIX sajandi teisel poolel toimus tööstuslik pööre ka viinapõletamises ja õllepruulimises. Senised viinaköögid-manufaktuurid asendati moodsa sisustuse ja mehhaaniliste jõuallikatega varustatud piiritusvabrikutega. Sajandi viimastel aastakümnetel toimus samasugune murrang ka õlletööstuses. Uute tootmisharudena hakkasid esinema piiritusepuhastamine ja viinavalmistamine puhastatud piiritusest. Rajati kalleid piiritusepuhastamisvabrikuid. Alkoholitööstusse investeeritud püsivkapital suurenes jõudsalt. Selle loomulikuks tulemuseks oli amortisatsiooni, üüride ja rendi suurenemine kahekümnekordseks, nagu nägime. Suurenes ka muutuvkapital, kuid hoopis väiksemas ulatuses. Seega toimus kapitalistlikule tootmisele seaduspärane kapitali struktuuri muutumine. Mõnevõrra põhjustas palgasumma suurenemist ka teenistujate palgafondi tugev suurenemine. Aktsiisisüsteemi ajal tekkis piiritus- ja õlletehases vajadus raamatupidamise järele, mistõttu suurenes administratsiooni koosseis.

Alkoholitööstuses toimunud spetsialiseerumise (piiritusepuhastamise ja viinavalmistamise eraldumine toorpiirituse tootmisest) ja tsentraliseerimise tagajärjel suurenesid ringlus-, eriti veokulud: varem olid müügikohad asunud tehaste külje all, nüüd tuli neid kaupadega varustada pikkade vahemaade tagant.

Nii viisi muutis kapitalistlik arenemine kulude jagunemist. Peab ka märkima, et vormiliselt üüride ja rentide hulka arvatud summast tuleb kõrtsirent sisuliselt lugeda kasumiks, mille tõttu üüride ja rentide suurenemine on siin näidatust tegelikult väiksem, kasumid aga suuremad. Peatume sellel üksikasjalikumalt hiljem, eri kulurühmade vaatlemisel.

Alkoholitulude jagunemisest kulude põhirühmade järgi annab ülevaate tabel 6.

Tabel 6

Alkoholitulude jagunemine kulude põhirühmade järgi

Aastad	Maksudeks	Toorainetele ja abimaterjalidele	Kütusele	Ehituste ja seadmete üüriks, kindlustuseks, amortisatsiooniks ja korras- hoituks	Palkadeks	Veokuludeks	Haldus- kuludeks	Väljastpoolt Eestit oste- tud jookidele	Kapitalikas- vikuks ja kasumiks
Rügitaaarites, rublades, kroonides									
1686—1689	13 200	91 150	9 300	16 250	26 353	—	—	25 000	53 797
1758—1762	13 000	126 790	11 551	41 980	38 577	—	—	22 000	67 105
1796—1799	29 400	471 100	88 000	60 063	143 606	7 500	—	42 750	367 979
1857—1860	310 752	473 816	80 000	102 303	222 098	16 265	—	36 500	359 451
1895—1899	3 312 926	777 805	120 870	972 685	1 013 300	429 080	2 666	1 073 244	824 964
1907—1913	5 392 000	917 283	195 669	777 918	890 706	307 287	10 046	642 753	387 338
1921—1939	11 668 996	1 870 083	324 237	1 437 625	1 709 900	806 555	103 349	111 532	839 723
Protsentides									
1686—1689	5,6	38,8	4,0	6,9	11,2	—	—	10,6	22,9
1758—1762	4,0	39,5	3,6	13,1	12,0	—	—	6,9	20,9
1796—1799	2,5	39,0	7,2	5,0	11,9	0,6	—	3,5	30,3
1857—1860	19,1	29,6	4,4	18,5	13,6	1,0	—	2,2	9,8
1895—1899	38,9	9,1	1,4	11,4	11,9	5,0	—	12,6	9,7
1907—1913	56,63	9,6	2,06	8,17	9,4	3,23	0,11	6,75	4,06
1921—1939	61,80	9,91	1,72	7,61	9,06	4,27	0,55	0,63	4,45

Toorained ja abimaterjalid

Kulutused põhiainetele suurenesid suhteliselt vähe. Ühe pange alkoholi tootmiseks tarvitati 1796.—1799. aastal põhiaineid (teravili, humal, kartul) 117 kop. ja 1895.—1899. aastal 197 kop. eest. Saja aastaga suurenesid kulud seega 68%, mille võib panna üldise hindade tõusu ja rahaväärtuse muutumise arvele. Kuidas piiritustööstuses suurema osa teravilja asendamine kartuliga mõjutas tooraine keskmist hinda, selle kohta ei ole piisavalt andmeid. Küll aga võib märkida, et nii piiritus- kui ka õlletööstuses hakati XIX sajandi teisel poolel tarvitama endisest kvaliteetsemat ning kallimat toorainet. Piiritustööstuses tingis selle aktsiisi arvestamine tarvitatud tooraine kaalu järgi. Õlletööstuses hakati paremat otra ja humalat tarvitama eeskätt selleks, et parandada õlle kvaliteeti. Algas õlleodra sissevedu, mis toimus peamiselt Poolast ja Ukrainast (Volõõniast). Humalaid saadi Poolast, Ukrainast, Tšehhoslovakkiasst ja Baierist. Sisseveetud oder ja humalad olid kodumaistest mõistagi tunduvalt kallimad. Ka kodanlikus Eestis imporditi kogu humal ja üle poole õlleodrast. XIX sajandist alates vähenes piiritustööstuses tooraine tarvitamine suhteliselt. Ja seda mitte üksnes kvaliteetsema tooraine tarvituselevõtu, vaid ka tehnoloogia parendamise tagajärjel.

Alates XIX sajandi teisest poolest suurenesid ulatuslikult kulutused abimaterjalidele. Varem oli nendena kasutatud peamiselt jääd, õlletööstuses ka mitmesuguseid filtreerimisvahendeid ning vaatide tihendamiseks takku ja pigi. Jookide kaubastamine pudelites suurendas oluliselt kulutusi pakendile. Korgid, etiketid, lakk ja paar protsenti purunenud pudeleid näivad iseenesest pisiasjadena, mis ei maksa kuigi palju. Ühe korgi hind oli vaevalt veerand kopikat, etikett maksis vaid 0,03 kop., üks pudel viis kopikat jne. Kuid joomahimulised tühendasid aastas ligikaudu 50 miljonit pudelit ja niiviisi kogunes neist kopika murdosadest küllaltki suur summa: korgid läksid aastas maksma 125 000, purunenud pudelid 50 000 ja etiketid 15 000 rubla.

Kütuse hinna tõusu ja piiritusepuhastamise tõttu suurenesid kulutused kütusele. XIX sajandi teisel poolel hakati tarvitama kütmiseks ka kivisütt, eriti suurtes õlle- ja piiritusepuhastamistehastes.

Kuni XIX sajandi esimese pooleni varustasid alkoholitööstustevõtteid toorainete ja kütusega peaaegu ainuüksi mõisad. Teravilja oleksid mõisad saanud realiseerida ka muul viisil, küttematerjalil teisel viisil rahaks tegemine ei olnud aga võimalik. Ja kuna talupojad kütuse tegelikult tasuta üles töötasid ning kohale vedasid, siis langes kütusele arvestatud summa sisuliselt mõisa kasumite hulka. XIX sajandi teisest poolest alates muutus olukord. Osa toorainetele ja kütusele kulutatud summast läks Eestist välja. Piiritustööstuse jaoks aga hakati üsna suurel hulgal kartuleid ostma ka taludelt. Kodanlikus Eestis varustasid piiritustööstust kartulite ja odraga osalt riigimõisad, peamiselt aga kartuliühingutesse koondunud talud, milledest suurema osa moodustasid endistes mõisasüdames ja nende ligemas ümbruses asuvad asundustalud.

Kulutustest toorainetele, abimaterjalidele ja kütusele annab ülevaate tabel 7.

Tabel 7

Kulutused toorainetele, abimaterjalidele ja kütusele

Aastad	Toorainetele		Abimaterjalidele		Kütusele	
	riigit., rbl., kr.	% jae- müügi- hinnast	riigit., rbl., kr.	% jae- müügi- hinnast	riigit., rbl., kr.	% jae- müügi- hinnast
1686—1689	90 150	38,3	1 000	0,4	9 300	4,0
1758—1762	126 562	39,4	228	0,1	11 551	3,6
1796—1799	470 000	38,8	11 100	0,1	88 000	7,2
1857—1860	463 326	28,4	10 490	0,7	80 000	4,4
1895—1899	628 727	7,4	149 078	1,7	120 870	1,4
1907—1913	714 510	10,6	202 773	2,1	195 669	2,1
1921—1939	1 571 685	8,3	298 398	1,6	324 427	1,7

Hoonete ja seadmete amortisatsioon ja üür

Toodangu väärtusse muutumatu üleläänud püsivkapitali teiseks rühmaks olid hoonete, masinate, sisseadete jne. amortiseerimisest (nii tegelikult «äratarvimisest» kui ka moraalsest kulumisest) tingitud põhikapitali vähenemised. Järgnevais arvutustes oleme amortisatsiooniks kulutatuga liitnud ka üüri ja rendi hoonete, masinate ja sisseadete eest. Oleme seda teinud kaalutlusel, et üüriga kaetakse võõrastelt kasutamiseks saadud püsivkapitali amortisatsioon. Päris täpne niisugune arvestus küll ei ole, sest lisaks amortisatsiooniks arvestatud summale sisaldab üür ka kapitalikasviku ja rendile andja kasumi. Amortisatsiooni hulka oleme arvanud ka remondi- ja korrashoiukulud.

Amortisatsioon alkoholitööstuses suurenes XIX sajandi teisel poolel põhikapitali suurendamise tagajärjel mitmekordseks. Üüri osatähtsus oli väike, sest tehased asusid enamasti oma majades. Teisiti oli see alkoholi kaubanduses, sest müügikohtadena hakati XVIII sajandi teisest poolest kasutama üüriruume, ka kõrtsipidamisõiguse kasutamise eest maksti üüri. Linnades andsid kõrtsipidamisõigust omavad isikud XVIII sajandi lõpul ja XIX sajandi esimesel poolel selle õiguse kokkulepitud tasu või rendi eest edasi. Maal majandasid mõisad oma kõrtse kuni XIX sajandi keskpaigani enamasti ise. Sajandi teisel poolel aga olid kõrtsid maalgi juba peaaegu eranditult välja renditud. Kõrtsipidamisõiguse eest tasutav üür linnas ja maakõrtside rent olid sisuliselt kontsessioonimaksud neile valitsevate seisuste rühmadele, kel oli olemas kõrtsipidamise ainuõigus. Linnades olid niisugusteks peamiselt suurgildi kuuluvate kodanike abivajavad lesed ja orvud, maal mõisnikud.

Tehaste korrashoiu- ja remondikulud olid erakordselt suured kodanlikus Eestis, kuna sõjaajal lagunenuid tehaste remontimiseks ja taastamiseks oli tulnud teha suuri kulutusi (tab. 8).

Palgad ja veokulud

Veokuludest moodustasid üsna suure osa palgad, sest jooki vedasid tehastest müügikohtadesse kas kindlapalgalisel töölisel või oma veovahendeid omavad väikeettevõtjad, kelle tasu erines vaid juriidiliselt palgast.

Kuni XIX sajandi keskpaigani oli veokulude osatähtsus tähtsusetu, kuna müügikohad asusid tehaste lähedal ja jookide kohaletoomimine kuulus tavaliselt, eriti maal, kõrtsmiku kohustuste hulka, mille eest eraldi ei tasutud. Linnades toimetas joogid kohale sageli tehas. Suuremates saksa linnades, XV sajandil ka Tallinnas, tegutsesid vabakutselised õllekandjad, kelle ainuõiguseks ja kohuseks oli alkoholsete jookide kohaletoomimine.²³ Väiksemates linnades tegid seda kas õllepruulide või kõrtside sulased.

Olukord muutus XIX sajandi teisel poolel. Kontsentratsioon ja tsentralisatsioon alkoholitööstuses tõid kaasa tehaste arvu vähenemise ning tehase ja müügikoha vahelise tee pikeneda. Sajandi lõpul arvestati, et kümne pange õlle vedu kuni viie versta kaugusele läheb maksma vähemalt 20 kop., 15 versta kaugusele aga 30 kop.²⁴ Sajandi esimesel poolel ei olnud maal palju neid kõrtse, mis tehastest asusid kaugemal kui 5 versta. Sajandi lõpul lähenes keskmine kaugus juba 15 verstale. Eriti hõre õlletehaste võrk oli Põhja-Eestis. Sajandi lõpul saatsid suured tehased oma õlut müügile isegi sadade verstade taha. Jookide vedamine tehastest müügikohtadesse läks nüüd tehaste kätte. Suuremad tehased rajasid oma hulgimüügikohtade võrgu. Tehaste ja ladude juures loodi oma veoteenus. XIX sajandi lõpul ja käesoleva alguses oli näiteks a/s. «Tivolil» mitukümmend veohobust, laev sisevetel ja oma õllevagunid raudteel. Ajapikku asendas hobutranspordi raudtee ja seejärel autovedu.

Viinakaubanduses oli murrang veelgi ulatuslikum. Kui varem viina teekond viinaköögist tarbijani oli olnud vaid mõni verst, siis koos üleminekuga puhastatud piiritusest valmistatud viina tarbimisele ja müümisele pikenes see vahemaa tohutult. Toorpiiritus tuli

²³ P. Johansen, Tallinna keskaja õllekandjate ajaloost. «Ajalooline Ajakiri» 1926, nr. 3, lk. 91—100.

²⁴ RAKA, f. 1388, nim. 1, s.-ü. 300, l. 34.

Tabel 8

Kulutused amortisatsiooniks, üüriks ja korrrashoiuks

Aastad	Tehaste üür	Müügikohtade üür	Sellest		Tehaste amortisatsioon	Müügikohtade amortisatsioon	Tehaste korrrashoid ja remont	Müügikohtade korrrashoid ja remont
			kõrtside rent maal	kõrtsipidamisõiguse rent				
1796—1799	1 000	20 720	—	20 720	38 343	—	—	—
1857—1860	12 288	35 000	—	35 000	30 000	10 000	10 490	4 525
1895—1899	20 000	754 610	504 610	—	85 516	11 000	15 000	77 431
1907—1913	30 000	499 316	186 500	—	178 069	13 434	19 652	37 447
1921—1939	58 410	893 820	—	—	272 019	26 815	112 076	74 485
Rublades, kroonides								
1796—1799	0,4	8,6	—	8,6	16,3	—	—	—
1857—1860	3,8	10,9	—	10,9	9,3	3,1	3,3	0,3
1895—1899	0,2	8,8	5,9	—	1,0	0,1	0,2	0,9
1907—1913	0,3	5,2	2,0	—	1,9	0,1	0,2	0,4
1921—1939	0,3	4,7	—	—	1,4	0,1	0,6	0,4
Protsentides jaemüüghinnast								

vedada kokku nelja kuni viide piiritusepuhastamistehasesse ja neist viinana uuesti üle maa laiali asuvatesse müügikohtadesse.

Tagajärjeks oli veokulude järsk suurenemine mitmekordseks.

Tugevasti suurenesid kulutused ka palkadeks. Ühenduses piiritusepuhastamisega, viinavalmistamisega, toodangu villimisega pudelitesse ja kaubandusorganisatsiooni laiendamisega (hulgilaod) suurenes ka töö maht, samuti kontoritöötajate hulk. Raamatu pidamise ja üldse arvestuse laiendamine oli ühelt poolt tingitud sellest, et maksuorganid nõudsid täpsemaid andmeid, teiselt poolt aga ka sellest, et neid andmeid vajati suuremate ettevõtete juhtimiseks. A/s. «Tivolil» oli tööliste ja teenistujate palgafondi suhe 1909/10. aastal 1:0,99 ja 1910/11. aastal 1:0,86.²⁵ A/s. «Saku Ollevabrikus» oli see suhe 1928. aastal juba 1:1,65.²⁶ Suurettevõtete palgafondi paisutamisel ei olnud tähtsusetud ka direktorite palgad. 1910/11. aastal moodustas a/s. «Tivoli» kolme direktori palk kokku 16,3% palgafondist. Peadirektor M. Friedrichi aastapalk oli seejuures 5000 rubla, töölise keskmine aastapalk aga ainult 233 rubla.²⁷

Palkade ja veokulude dünaamikast annab ülevaate tabel 9.

Tabel 9

Palgad ja veokulud

Aastad	P a l g a d				Veokulud	
	tootmises		kaubanduses		riigit., rbl., kr.	%
	riigit., rbl., kr.	% jaemüügi hinnast	riigit., rbl., kr.	% jaemüügi hinnast		
1686—1699	7 403	3,1	18 950	7,9	—	—
1758—1762	16 077	5,0	22 500	7,0	—	—
1796—1799	55 006	4,5	88 600	7,3	7 500	0,6
1857—1860	80 388	4,9	141 710	8,7	16 265	1,0
1895—1899	271 215	3,2	742 085	8,9	429 080	5,0
1907—1913	223 884	2,3	666 822	7,0	307 287	3,2
1921—1939	723 421	3,8	986 479	5,2	806 555	4,3

Maksud

Alkohoolsed joogid on olnud maksustamisobjektiks juba üsna kauges minevikus. C. v. Tyszka väidab, et «joogimaksud kuuluvad vanimate maksude hulka, sest käärinud joogid olid just maksustamistehniliselt arenematu avaliku majapidamise jaoks mugavasti kättesaadavaks ja tulusaks maksuallikaks». Linnad on joogimakse võtnud alates XII sajandist, riikidele said nad tuluallikaks alles XV sajandi paiku.²⁸ Tyszka peab vanimaks veinimaksu, hiljem hakati võtma ka õllemaksu. Parimaks maksustamisobjektiks peab Tyszka viina, sest kuigi mitte ükski alkohoolne jook ei ole eluks vajalik, nagu seda on sool, leib ja liha, vaid ainult mittevajalik nautimisaine, siis viin on neist «puhtalt nautimisaine», mille ulatuslik tarbimine võimaldab suuri tulusid saada, tugev maksustamine aga aitab piirata tema kuritarvitamist.²⁹

Meie linnades, nagu märkisime eespool, on alkohoolsetel jookidel ja nende müügi-kohtadelt makse võetud juba XIII sajandist alates. XVII sajandil lisandusid siin linnamaksudele riigimaksud. Maal hakati joogimaksu võtma 1810. aastal. Sajandi keskpaiku lisandus sellele müügikohtadelt patendimaksu võtmine. Riigimaksude ja linnades endiselt jätkuva aktsiisi võtmisega ulatusid maksud sajandi keskpaiku juba ligi ühe viiendikuni jaemüügihinnast.

²⁵ RAKA, f. 1629, nim. 1, s.-ü. 12, l. 20.

²⁶ RAKA, f. 4355, nim. 1, s.-ü. 1984, l. 28.

²⁷ RAKA, f. 1629, nim. 1, s.-ü. 12, l. 20; s.-ü. 14, l. 56; f. 560, nim. 1, s.-ü. 62.

²⁸ C. v. Tyszka, Grundzüge der Finanzwissenschaft. Jena, 1920, lk. 229.

²⁹ Sealsamas, lk. 236.

1863. aastal hakati aktsiisi võtma riigile ning linnad kaotasid selle võtmise õiguse. Kahjude hüvitamiseks, mida linnad seetõttu kannatasid, maksis riik neile kümne aasta jooksul kahjutasu — esimesel aastal eelmistel aastatel saadud tulu suuruses, igal järgmisel aastal ühe kümnendiku võrra vähem. Hiljem said linnad õiguse võtta alkoholsete jookide müügikohtadelt lisapatendimaksu ja trahterimaksu.

Kui 1900. aastal sisse seati riigi viinamonopol, kaotasid linnad lisapatendimaksu võtmise õiguse, kuid riik maksis neile toetust sellest maksust viimastel aastatel saadud keskmise tulu suuruses — kokku aastas 28 899 rubla ja 04 kopikat. Hoopis suuremat, aasta-aastalt üha suurenevat sissetulekut said linnad trahterimaksust: 1907. aastal laekus selle arvel 60 000, 1913. aastal aga juba 108 000 rubla aastas. Linnade kogutulust moodustas see vastavalt umbes 4 ja 5%.

Viinamonopoli ajal sai riik oma alkoholitulud viinamonopoli kasumi ning õlletel ja napsidelt laekunud aktsiisi, sisseveetud jookidelt võetud tollimaksu ja müügikohtadelt ning teha saadud patendimaksu näol.

Trahterimaksu, samuti kahjutasu lisapatendimaksu võtmise õiguse kaotamise eest said ka kubermangu maomavalitsused, s. o. rüütelkonnad.

Maksude hulka tuleb lugeda ka riigi poolt mõisnikele makstud kahjutasu neilt viinamüügiõiguse võõrandamise eest. Kahjutasu suuruse kindlaksmääramiseks arvutati täpselt välja, kui suur oli olnud mõisate puhaskasum selle õiguse kasutamisest, s. o. viinamüügikoha pidamiseks loa andmisest, ja määrati kahjutasuks 20-kordne ühe aasta keskmine puhaskasum. Eramõisate omanikud said kahjutasuna kokku ümmarguselt 3 400 000 kuld-rubla, mis maksti välja pikema aja jooksul. Jagatuna monopoliajale tegi see 233 000 rubla aastas.

Kodanlikus Eestis jäi maksustamine põhiliselt viinamonopoliaegsetele alustele, kusjuures ära langesid ajutise iseloomuga kahjutasud mõisnikele ja omavalitsustele, tšekisüsteemi ajal (1920—1925) aga lisandus piirituse ostulubadelt võetav nn. tšekimaks, millest laekunud summad jaotati linnade, alevite, valdade ja mõnede üldkasulike ning heategevate organisatsioonide vahel. Kui terve summa jagada ühtlaselt 20-le aastale (1920—1939), siis said omavalitsused aastas keskmiselt 254 775, Kultuurkapital 32 220, Eesti Punane Rist 14 271, Eesti Karskusliit 10 740, Vigastatud Sõjameeste Ühing 7 063 krooni. Piiriäärsete maade kultuuriliste ürituste toetuseks anti 7 063 ja kindral Laidoneri nimelisele kapitalile 3 552 krooni.

Maksude suurust ja nende jagunemist jälgides näeme (tab. 10), kuidas maksude osatähtsus alkoholsete jookide hinnas alates XIX sajandi keskelt kiiresti kasvas. Aktsiisüsteemi ajal tõusid need maksud kuni kahe viiendikuni, viinamonopoli ajal moodustasid nad üle poole ja kodanlikus Eestis keskmiselt üle 62% jookide jaemüügihinnast. Kogu aeg maksustati suhteliselt kõrgemalt viina. Tsaariaegse viinamonopoli ajal läks viina jaemüügihinnast puhaskasumina riigile keskmiselt 72,4, kodanlikus Eestis koguni 78%. On põhjust kõnelda mitte maksustatud kaupadest ja nende kaupade müümise organisatsioonist, vaid maksustussüsteemist, kus maksumaksjaile oli peibutuseks mingi alkoholne jook, mille väärtus moodustas vaid paar-kolm kümnendikku ostja poolt makstud hinnast. See meenutab mõnevõrra olukorda tsaariajal, mil mõnel mõisnikul oli kombeks rendi maksjaile anda «suuläis viina» ja mõni pastor jagas kirikumaksude maksjaile kalendreid. Kuid ega neist maksudest järelejäanudki osa jookide hinnast ei vastanud jookide väärtusele puhtal kujul, vaid selles sisaldus veel kasum, sageli monopolistlik liigkasum, mis XVIII ja XIX sajandil oli sisuliselt maks valitsevatele seisustele.

Kasumid

Kasumite hulka kuuluvad kapitalikasv ja ettevõtja kasum. Kuna puuduvad täielikud andmed alkoholitööstusse ja kaubandusse investeeritud kapitalide suuruse kohta, ei ole võimalik nende kahe kapitali liigi vahel vahet teha. Pakuks huvi ka pangakapitali osa, kuid sellegi kohta on vähe andmeid. Suurtel õlletehastel moodustasid XIX sajandi lõpul ja XX sajandil saadud pikaajalised laenud üsna suure osa käibekapitalist. A/s «Tivoli» hüpoteekvõlad näiteks moodustasid käesoleva sajandi esimese aastakümne esime-

Tabel 10

Alkoholsetelt jookidelt võetud maksude jagunemine

Aastad	Riigimaksud		Linnamaksud		Maamaksud		Muud	
	riigit, rbl., kr.	% jaemüügi- hinnast	riigit, rbl., kr.	% jaemüügi- hinnast	rbl., kr.	% jaemüügi- hinnast	rbl., kr.	% jaemüügi- hinnast
1686—1689	6 600	2,8	6 600	2,8	—	—	—	—
1758—1762	5 190	1,6	7 807	2,4	—	—	—	—
1796—1799	10 700	0,9	18 700	1,6	—	—	—	—
1857—1860	280 752	17,2	30 000	1,8	—	—	—	—
1895—1899	3 137 427	37,0	100 878	1,1	74 621	0,9	—	—
1907—1913	5 004 024	52,6	120 791	1,3	33 720	0,3	233 000	2,4
1921—1939	10 755 928	57,0	658 258	3,8	178 901	0,9	74 909	0,4

sel poole üle veerandi aktsiakapitalist, teisel poolel aga üle poole. «Tivoli» sai laenu Tartu Pangalt ja Liivimaa Linnade Hüpoteekpangalt. A/s. «Saku Olletehas» oli tihedalt seotud Scheeli Pangaga.

Kuni XIX sajandi esimese poole lõpuni moodustasid kasumid jaemüügihinnast ühe viiendiku kuni ühe kolmandiku. Nende jagunemine tööstuse ja kaubanduse vahel selgub tabelist 11.

Tabel 11

Alkoholsete jookide müügist saadud kasumite jagunemine

Aastad	Tööstusele		Kaubandusele	
	riigit., rbl., kr.	% jaemüügi- hinnast	riigit., rbl., kr.	% jaemüügi- hinnast
1686—1689	33 077	14,1	20 720	8,8
1758—1762	44 805	13,4	22 300	7,0
1796—1799	259 468	21,4	108 511	9,0
1857—1860	206 819	12,7	152 632	9,4
1895—1899	607 417	7,1	217 547	2,5
1907—1913	269 754	2,8	128 584	1,4
1921—1939	621 723	3,3	218 000	1,2

Me ei saaks kasumitest sisuliselt õiget pilti, kui jätaksime tähele panemata need tulud, mida tinglikult võiksime nimetada maskeeritud kasumiteks. Mõtleme nende all tulusid, mida saadi vormiliselt rendi näol, mõisates arvestatud küttematerjalide hinda ja palku viinapõletajatele ja õllepruulidele. Kuni teorendi kaotamiseni ei maksnud mõis neile tegelikult palka, nagu ta seda ei maksnud ka küttematerjali ülestöötamise eest. Need summad jäid mõisale kasumina. XVIII sajandi teisel ja XIX sajandi esimesel poolel rentisid või üürisid linnades kõrtsipidamisõiguslikud isikud selle õiguse kasutamiseks teistele. Sisuliselt ei olnud siin tegemist ei rendi ega üüriga, vaid kontsessiooni-maksuga rendileandja kasuks.

XIX sajandi teisel poolel loobus enamik mõisaid kõrtside vahetust majandamisest ja rentis need kõrge tasu eest välja. Sisuliselt olid needki summad suuremalt osalt kontses-

Tabel 12

Maskeeritud kasumid

Aastad	Viinapõletajate ja õllepruulide palk mõisates	Kulutused küttematerja- lilele	Kõrtsirent maal	Rent kõrtsi- pidamisõiguse eest	Kokku
--------	---	--------------------------------------	--------------------	---------------------------------------	-------

Riigitaarites, rublades

1686—1689	5 550	9 300	—	—	14 850
1758—1762	13 055	11 551	—	—	24 606
1796—1799	52 900	88 000	—	20 720	161 620
1857—1860	47 226	—	—	35 000	82 226
1895—1899	—	—	504 610	—	504 610
1907—1913	—	—	186 500	—	186 500

Protsentides jaemüügihinnast

1686—1689	2,3	4,0	—	—	6,3
1758—1762	4,1	3,6	—	—	7,7
1796—1799	4,4	7,3	—	1,7	13,4
1857—1860	2,7	—	—	2,1	4,8
1895—1899	—	—	5,9	—	5,9
1907—1913	—	—	1,9	—	1,9

sioonimaksuks kõrtsipidamisõiguse eest, nagu märkisime juba eespool, seega siis mõisa puhaskasum.

Ülevaate niisugustest maskeeritud kasumitest saame tabelist 12.

Liites iga liiki maksud ja kasumid, näeme, et alguses moodustasid nad kokku umbes ühe kolmandiku, XIX sajandi esimesel poolel ligi poole, aktsiisisüsteemi ajal üle poole ja monopoli ajal juba kaks kolmandikku alkoholsete jookide hinnast (tab. 13).

Tabel 13

Maksud ja kasumid
%-des jaemüügihinnast

Aastad	Maksud	Kasumid	Maskeeritud kasumid	Kokku
1686—1689	5,6	22,2	6,3	34,1
1758—1762	4,0	20,4	7,7	32,1
1796—1799	2,5	30,4	13,4	46,3
1859—1860	19,0	22,1	4,8	45,9
1895—1899	39,0	9,6	5,9	54,5
1907—1913	56,6	4,2	1,9	62,7
1921—1939	62,1	4,5	—	66,6

Tulusaajad maksudest ja kasumitest

Jättes kõrvale alkoholsete jookide tegeliku tootmis- ja ringluskulu jagunemise mitmesuguste tulusaajate vahel, vaatame lähemalt, kellele läksid maksud ja kasumid.

Kuni XIX sajandi keskpaigani jagunesid kasumid eeskätt mõisnike ja linnade kodanike vahel, kel oli pruulimis- ja kõrtsipidamisõigus, XIX sajandi teisest poolest alates on peamiseks tulusaajaks olnud riik (tab. 14).

Tabel 14

Tulusaajad

Aastad	Maksude või kasumitena laekus, % jaemüügihinnast					
	riigile	linnadele	mõisatele	pruulimis- ja kõrtsipidamisõiguslikele linnades	alkoholitööstusele linnades	kaupmeestele
1686—1689	2,8	2,8	16,3	6,1	—	—
1758—1762	1,6	2,4	20,1	4,9	—	—
1796—1799	0,9	1,6	32,5	5,7	—	—
1857—1860	17,2	3,1	13,6	5,3	—	—
1895—1899	37,0	1,1	5,9	—	2,0	2,0
1907—1913	52,6	1,3	5,3	—	2,3	1,2
1921—1939	57,0	4,2	—	—	2,0	3,4

Kokkuvõtteks

Arvud kõnelevad küllalt selget keelt. Alkoholsete jookide müügi võrk on sajandeid olnud selleks ämblikuvõrguks, millena 1908. aastal kunstnik K. A. Hindrey kujutas õlle- ja piiritustehaste võrku. Hindreyl istub selle võrgu taga ämblikuna parun, kelle ees on rahahunnik. Parunid, linnakodanikud, riik ja linnad on kasutanud seda võrku, et tõmata oma laekasse iga «ülearune» kopikas januliste taskust.

Tegemist ei olnud seejuures mitte niipalju suureõitu kasumite võtmisega kui maksustamisega. Algul tegid seda peamiselt valitsevate seisuste teatud rühmitused, hiljem riik.

Kuni mõisad ise kõrtse majandasid (enam-vähem XIX sajandi keskpaigani) ja pruulimis- ja kõrtsipidamisõiguslikud linnakodanikud ise õlut pruulisid ning kõrtse pidasid, jäi alkoholi kaubanduse kui maksustamisorganisatsiooni olemus varjatuks. Pärast nende õiguste tasu eest edasiandmist sai selgesti nähtavaks selle eest laekunud monopolistlike liigkasumite olemus. Selgus, et tegemist oli laiadelt rahvakihtidelt võetava maksuga valitsevate seisuste heaks.

Linnades arenes see maks aja jooksul välja feodaalse ühiskonna rangest tööjaotusest, mille kohaselt alkoholsete jookide valmistamine müügiks ja nende müümine muudeti alul linnakodanike, hiljem aga kodanikkonna ühe osa ainuõiguseks. Sel alal tegutsemine kuulutati üheks «koodanliku ülalpidamise» (bürgerliche Nahrung) hankimise alaks. Esialgul oli sellest saadav tulu põhiliselt töötasu. Maksu iseloomu hakkas sel teel hangitav monopolistlik liigkasum omandama alles hiljem. See liigkasum muutus mingiks hoolekande- või sotsiaalkindlustusmaksuks, mida kasutati valitseva seisuse abivajavate liikmete abistamiseks.

Mõisnikud kasutasid ära talupoegade sõltuvuse ja keelasid neil alkoholsete jookide müügiks valmistamise. Sellest keelust kujundasid nad oma ainuõiguse alkoholsete jookide valmistamiseks ja müümiseks maal, luues niiviisi monopoli, mis tagas neile liigkasumi. Talupoegade väbastamisega pärisorjusest, eriti aga talupoegade maaomandi tekkinisega kaotas see õigus oma ajaloolise vundamenti, kuid oli rahva ja riigivõimude teadvuses nii kindlalt juurdunud, temaga oldi nii harjutud, et tema õigustatuse küsimust kaua aega keegi ei tõstatanudki. Teda peeti kõrgemalt poolt antud privileegiks, mis ei lubanud riigil asuda alkoholsete jookide nimetamisväärsele maksustamisele. Alles XIX sajandi teisel poolel muutus suhtumine, kuid nagu nägime, mitte selle privileegi tühistamise, vaid väljaostmise kaudu.

*Eesti NSV Teaduste Akadeemia
Ajaloos Instituut*

Toimetusse saabunud
19. II 1970.

О. ИБИУС

РАСПРЕДЕЛЕНИЕ ДОХОДОВ ОТ РОЗНИЧНОЙ ПРОДАЖИ АЛКОГОЛЬНЫХ НАПИТКОВ В ЭСТОНИИ В 1686—1939 ГОДАХ

Резюме

На покупку алкогольных напитков в Эстонии за долгие годы истрачены довольно крупные суммы, которые практически по копейкам складывались всем народом. В статье рассматривается дальнейший оборот этих денег, т. е. куда, кем и на какие цели они были использованы. Источником для работы послужили в первую очередь официальные данные, почерпнутые частично в архивах различных учреждений, частично — в литературе.

Табл. 1 показывает величину оборота от торговли алкогольными напитками в среднем в год. Во всех последующих таблицах приводятся также средние данные за год. Табл. 2 содержит сведения о количестве 100-градусного спирта, содержавшегося в этих напитках. Общий объем оборота дан в ведрах, потребление на душу населения — в литрах и штофах. Потребление в расчете на душу населения увеличилось до конца XVIII века, а с начала XIX века до конца буржуазного периода — уменьшалось. Менялась и структура потребления алкоголя, т. е. соотношение между различными видами напитков. Так, до начала XVII века водка почти не употреблялась, а к концу XVII века уже около трети, в середине же XVIII века более половины всего потребляемого алкоголя составляла водка. Из страны пива Эстония превратилась в страну водки и продолжает оставаться ею до сегодняшнего дня. Табл. 3 и показывает, какую часть покупаемых напитков составляли крепкие и какую — слабые.

В табл. 4 приведены денежные суммы, истраченные на приобретение алкогольных напитков, выраженные в денежных единицах того времени, когда покупка совершалась. Поскольку основной целью автор считал показ распределения доходов, полученных с помощью алкогольных напитков, пересчет всех данных на одну денежную единицу пред-

ставился ненужным. Сумма эта в расчете на душу населения в XIX веке увеличилась в 7 раз, а розничная цена выросла в 8,5 раза. Увеличение, правда, частично было номинальным в связи с изменением ценности денег, в основном же оно было реальным и вызывалось ростом налогов. В то время как цены на сырье увеличились в 2 раза, что можно объяснить снижением ценности денег, налоги выросли в 143 раза. В 1796—1799 годах с одного ведра алкоголя взимался налог, равный 7 копейкам, через сто лет — 1004 копейкам (табл. 5). Рост налогов вел к повышению розничной цены, поэтому уменьшался объем розничной торговли напитками, хотя денежный оборот за то же время вырос в 7 раз.

Табл. 6 свидетельствует о том, что доходы от продажи алкогольных напитков шли на уплату налогов, покупку сырья, вспомогательных материалов и топлива, наем помещения и оборудования, страхование, заработную плату, благотворительные цели, приобретение напитков за пределами Эстонии, на уплату процентов с капитала, а часть доходов составляла чистая прибыль.

Табл. 7—13 подробно рассматривают, как велики были затраты производства и обращения, какая часть доходов предназначалась для покупки импортных напитков, какая шла на уплату налогов или составляла чистую прибыль.

В табл. 7 приведены затраты на приобретение сырья и вспомогательных материалов в рублях (*resp.* талерах и кронах), а также их процентное отношение к розничной цене; различаются суммы, истраченные на основное сырье (зерно, картофель, хмель и т. д.), вспомогательные материалы и топливо.

Табл. 8 показывает наемную плату за помещение и оборудование, затраты на амортизацию, поддержание порядка в помещениях и ремонт. Данные приводятся отдельно по заводам и по местам продажи. В разделе о наемной плате отмечено, какую часть ее нужно было платить за право содержания корчмы в деревне и в городе. Рента на содержание корчмы в деревне по сути была ни чем иным как концессией помещикам, владевшим монополией на торговлю алкогольными напитками. В городе эта рента представляла собой то же самое в пользу определенного количества обедневших граждан, их вдов и сирот, владевших правом содержания питейных заведений.

В табл. 9 приведены затраты на транспорт и заработную плату, в целом составлявшие 11—17% розничной цены.

Табл. 10 содержит данные о налогах с алкогольных напитков в пользу государства, городов, сельских учреждений (земство, уезды) и т. д. Начиная не позже чем с XIV века алкогольные напитки облагались налогами в пользу городов. В XVII веке в городах начали взимать в пользу государства также акцизный налог и так наз. рекогносцию. В 1810 году налог с напитков был введен и в сельской местности. В 1863—1900 годах главным государственным доходом с алкоголя был акциз, а позже — монопольная прибыль от торговли водкой. Меньшее значение имели патентный и некоторые другие налоги. Часть их шла городам и органам сельского самоуправления, последние в Эстонии получали и часть прибыли винных магазинов. В буржуазной Эстонии в период чеховой системы (1920—1925) взимался налог с разрешений на покупку алкогольных напитков — так наз. чеховый налог. Полученные суммы распределялись между городами, поселками, волостями и некоторыми общепольными и благотворительными организациями. Определенную часть получали общества трезвости. К налогам относилось и вознаграждение, которое получали помещики в связи с введением государственной монополии на торговлю водкой, так как они потеряли право торговать алкогольными напитками; это возмещение убытков составило примерно 3 400 000 рублей золотом (ежегодно, пока существовала монополия, выплачивалось по 233 000 рублей).

Начиная с введения монополии на торговлю водкой налоги составляли более половины цены напитков.

Табл. 11 показывает прибыли предпринимателей на производстве и в торговле. С ростом налогов удельный вес последних уменьшился с 30% примерно до 4%. Однако поскольку общая сумма, истраченная на покупку напитков, значительно выросла, в денежном выражении прибыли в XIX и XX веках оставались почти на одном уровне.

Следовало бы отнести к налогам и часть сумм, формально как будто представлявших собой затраты, «замаскированные» прибыли, приведенные в табл. 12. Так, ведь поместья в действительности не оплачивали до середины XIX века труд винокуров и пивоваров, а также доставку топлива. Сюда же можно отнести ренту на содержание корчмы в городе и деревне. За счет этих сумм прибыли увеличились на 1,9—13,4%.

Табл. 13 свидетельствует о том, что налоги и прибыли поначалу равнялись трети, позже двум третям розничной цены.

Табл. 14 показывает, что покупатели алкогольных напитков платили косвенный налог в виде налогов и прибылей государству, городам, поместьям, владельцам права на пивоварение и содержание корчмы в городах, городским промышленникам-виноделам и торговцам. Господствующие сословия и классы получали доход или непосредственно или через представлявшие их интересы государство. Эти, как и другие косвенные налоги, были «налогами от бедных», по выражению В. И. Ленина. Торговля алкогольными напитками на протяжении веков была той паучьей сетью, с помощью которой бароны, богатые горожане, капиталисты, города и государство вытягивали из кармана «жж-

душих» последнюю «лишнюю» копейку. Эту возможность они обеспечили себе присвоением монопольного права на производство и продажу алкогольных напитков; как монополистические сверхприбыли, так и налоги оказались в их руках. На покрытие производственных расходов и издержек обращения шло только от одной до двух третей, в отношении водки от одной пятой до четверти розничной цены. Тем самым торговля алкоголем в руках господствующих сословий и классов была важным орудием эксплуатации беднейших слоев народа.

*Институт истории
Академии наук Эстонской ССР*

Поступила в редакцию
19/II 1970

O. IBIUS

VERTEILUNG DER EINNAHMEN VOM DETAILVERKAUF ALKOHOLISCHER GETRÄNKE IN ESTLAND IN DEN JAHREN 1686—1939

Zusammenfassung

Der Ankauf alkoholischer Getränke verzehrte in Estland im Laufe langer Jahre beträchtliche Summen, praktisch vom Volke Groschen für Groschen zusammengetragen. Im Artikel wird der weitere Umlauf dieser Summen betrachtet, d. h. von wem und für welche Zwecke sie weiter verausgabt wurden. Der Verfasser stützte sich vor allem auf amtliche Daten — teils aus Veröffentlichungen, teils aus Archiven verschiedener Behörden.

Tabelle 1 zeigt den mittleren Jahresumsatz des Handels alkoholischer Getränke. Auch die folgenden Tabellen bringen das Jahresmittel. Tabelle 2 enthält Angaben über das Vol.-% Alkohol dieser Getränke. Die Gesamtmenge wird in Eimern, der Verbrauch je Einwohner — in Litern und Stufen angegeben. Der Verbrauch je Einwohner nahm bis zum Ende des 18. Jh. zu; vom Anfang des 19. Jh. bis zum Ende der bürgerlichen Periode nahm er ab. Eine Änderung erfuhr auch die Struktur des Verbrauchs, d. h. das Verhältnis zwischen den einzelnen Arten der Getränke. So wurde Schnaps bis zum Anfang des 17. Jh. fast gar nicht getrunken; am Ende des 17. Jh. hingegen entfiel bereits etwa ein Drittel des verbrauchten Alkohols auf Schnaps, um die Mitte des 18. Jh. mehr als die Hälfte. So verwandelte sich Estland aus einem Bierland in ein Schnapsland, was es bis heute verbleibt. Aus Tabelle 3 erhellt, welchen Teil der verbrauchten alkoholischen Getränke die starken, welchen die schwachen bilden.

Tabelle 4 bringt — in jeweiligen Geldeinheiten — die für den Ankauf alkoholischer Getränke verausgabten Geldsummen. Insofern der Verfasser hauptsächlich die weitere Verteilung der mittels des Alkoholhandels erzielten Einnahmen betrachtet, erübrigt sich ein Umrechnen zu einer gemeinsamen Geldeinheit. Je Einwohner wuchs diese Summe im Laufe des 19. Jh. 7mal, während der Detailpreis 8,5mal größer wurde. Diese Vergrößerung war zwar — in Verbindung mit der Veränderung des Geldwertes — zum Teil bloß nominal, zum Teil aber war sie real, nämlich durch die Vergrößerung der Steuern bedingt. Während die Preise der Rohstoffe 2mal größer wurden (was auf den gefallen Geldwert zurückgeführt werden kann) wuchsen die Steuern 143mal. In 1796—1799 wurde ein Eimer Alkohol mit 7 Kopeken besteuert, hundert Jahre später mit 1004 Kopeken (Tabelle 5). Durch die Vergrößerung der Steuern wurde der Detailpreis höher und der Umfang des Detailverkaufs geringer, obwohl der Geldumsatz in derselben Zeit 7mal größer wurde.

Tabelle 6 zeigt, daß die Einnahmen vom Verkauf der alkoholischen Getränke für folgende Zwecke verausgabt wurden: Steuerzahlung, Ankauf der Rohstoffe, der Hilfs- und Brennstoffe; Miete der Räumlichkeiten und der Ausrüstung; Versicherung, Arbeitslohn, Wohltätigkeit, Ankauf von Getränken außerhalb Estland, Zahlung der Zinsen. Einen Teil der Einnahmen bildete der Reingewinn.

Die Tabellen 7—13 betrachten im einzelnen, wie groß die Produktions- und die Zirkulationsausgaben waren, ein wie großer Teil der Einnahmen für den Ankauf importierter Getränke bestimmt war, ein wie großer für die Zahlung der Steuern. Schließlich ist aus diesen Tabellen die Größe des Reingewinns ersichtlich.

Tabelle 7 bringt die Ausgaben für die Erwerbung der Rohstoffe und Hilfsmaterialien in Rubeln (*resp.* Talern und Kronen), sowie ihr prozentuelles Verhältnis zum Detailpreis. Gesondert werden die Summen aufgezählt, verausgabt in Hauptrohstoff (Korn, Kartoffeln, Hefe usw.), Hilfsmaterialien und Brennstoff.

Tabelle 8 bringt die Miete für Räumlichkeiten und Ausrüstung, die Amortisation, die Ausgaben für Aufräumen und Instandsetzung. Die Angaben werden gesondert für die Fabriken und für die Verkaufsstellen angeführt. In der Rubrik für das Mietsgeld wird erwähnt, einen wie großen Teil davon man für das Schenkrecht auf dem Lande und in

der Stadt zu zahlen hatte. Auf dem Lande war dieses lediglich eine Konzession des Gutshofes, der allein das Recht hatte, alkoholische Getränke zu verkaufen. In der Stadt war es eine Rente zugunsten einer gewissen Anzahl verarmter Bürger, deren Witwen und Hinterbliebenen, die das Vorrecht hatten, Schenken zu halten.

Tabelle 9 bringt die Ausgaben für Transport und Arbeitslohn, welche im ganzen 11—17% vom Detailpreis ausmachten.

Tabelle 10 bringt Angaben über die Besteuerung des Alkohols zugunsten des Staates, der Städte, der ländlichen Behörden (Gemeinde- und Kreisverwaltungen usw.). Spätestens im 14. Jh. wurden die alkoholischen Getränke zugunsten der Städte besteuert. Seit dem 17. Jh. wurde in den Städten zugunsten des Staates auch die Akziseinnahme erhoben, daneben auch die sog. Rekognoszie. In 1810 wurde die Getränkesteuer auch in den ländlichen Ortschaften eingeführt. Von 1863 bis 1900 war die Akzise die wichtigste staatliche Einnahme vom Alkoholverbrauch, nachher war es der Monopolprofit vom Spirituosenhandel. Eine geringere Bedeutung hatten die Patentsteuer und einige andere Steuern. Ein Teil davon fiel den Städten und den Organen der ländlichen Selbstverwaltung zu, die auch einen Teil vom Gewinn der Spirituosen-Handlungen erhielten. Im bürgerlichen Estland wurde in der Periode des Schecksystems (1920—1925) die sog. Schecksteuer erhoben, die das Recht gab, alkoholische Getränke zu kaufen. Die erhobenen Summen wurden zwischen den Städten, den Flecken, den Landgemeinden und einigen gemeinnützlichen und wohlthätigen Organisationen verteilt. Einen gewissen Teil erhielten die Nüchternheitsvereine. Eine Steuer bildete auch die den Gutsbesitzern in Verbindung mit der Einführung des staatlichen Branntweinmonopols gezahlte Entschädigung; insgesamt wurden 3 400 000 Goldrubel ausbezahlt (233 000 Rubel jährlich, solange das Monopol existierte).

Nach der Einführung des Branntweinmonopols bildeten die Steuern mehr als die Hälfte vom Preis der Getränke.

Tabelle 11 zeigt die Profite der Unternehmer in Produktion und Handel. Mit dem Wachstum der Steuern verminderte sich deren Anteil von 30% bis etwa 4%. Insofern aber die im Ankauf der Getränke verausgabte Gesamtsumme stark gewachsen war, verblieb der Geldausdruck der Profite im 19. und im 20. Jh. etwa auf demselben Niveau.

Steuern sind eigentlich auch einige Summen, die formell Unkosten zu sein scheinen. Es sind dies die in Tabelle 12 angeführten «maskierten» Profite. So zahlten die Gutshöfe bis zur Mitte des 19. Jh. den Branntweinbrennern und Bierbrauereien eigentlich keinen Arbeitslohn; unentgeltlich war auch die Zufuhr des Brennmaterials. Zur selben Kategorie kann die Rente fürs Schenkrecht in Stadt und Land gezählt werden. Auf Kosten dieser Summen vergrößerten sich die Profite um 1,9—13,4%.

Tabelle 13 legt klar, daß die Steuern und Profite anfangs ein Drittel, nachher zwei Drittel des Detailpreises ausmachten.

Tabelle 14 zeigt, daß die Konsumenten der alkoholischen Getränke eine indirekte Steuer zahlten, die aus verschiedenen Komponenten bestand: Steuern und Profite an den Staat, an die Städte, an die Gutshöfe, an die Inhaber des Brau- und Schenkrechts in den Städten, an die städtischen Produzenten und Händler. Die herrschenden Stände und Klassen erhielten diese Einnahmen entweder unmittelbar oder durch die Vermittlung des Staates, der ihre Interessen wahrte. Es waren dies, wie W. I. Lenin sagte, «Armensteuern» wie die übrigen indirekten Steuern. Der Spirituosenhandel bildete Jahrhunderte hindurch ein Spinnwebgewebe, mit dessen Hilfe Adel, reiche Bürger, Kapitalisten, Stadtbehörden und Staat die letzten dürftigen Groschen den «Durstigen» entlockten. Diese Möglichkeit hatten sie sich durch die Aneignung eines Monopolrechts auf Produktion und Verkauf der Spirituosen gesichert. So verfügten sie über das monopolistische Extraprofit und über die Steuern. Die Produktions- und Zirkulationsausgaben bildeten bloß ein bis zwei Drittel, für den Schnaps ein Fünftel bis ein Viertel vom Detailpreis. Auf diese Weise war der Spirituosenhandel in den Händen der herrschenden Stände und Klassen ein wichtiges Mittel der Exploitation der ärmeren Schichten der Bevölkerung.

*Institut für Geschichtsforschung
der Akademie der Wissenschaften
der Estnischen SSR*

Eingegangen am
19. Febr. 1970